

Zitierhinweis

Sterneck, Tomáš: Rezension über: Václav Bůžek, Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, in: Český časopis historický, 2015, 2, S. 523-528, DOI: 10.15463/rec.1189737632

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

(*Provincia Imperii*).⁴ Tento stav trval až do roku 1905, kdy se česká provincie osamostatnila. Adler byl žid (později působil jako profesor hebrejštiny, biblické exegese a homiletiky na řádovém studiu ve Vídni) a jako takový byl osočován z ne-německého původu. Vždy se však cítil Němcem. Odmítal proto v posledních dvou decenních předminulého století přijmout úřady v Praze, Olomouci nebo Znojmě s odůvodněním, že v těchto konventech převažuje český živel a že ho tamější bratři sami kvůli jeho němectví odmítají (s. 468). Nakonec Adler svá pražská léta (1898–1901) strávil převážně na území dnešního Rakouska a zvolení převorem v Olomouci 25. prosince 1901 poslední den v roce odmítl. Hoyer ve své studii zřetelně ukazuje pozvolný vnitřní rozpad říšské provincie (zejména po roce 1878, kdy byl v Olomouci zřízen noviciát), vedoucí až k plné samostatnosti českých a moravských bratří roku 1905.

Publikaci je možno doporučit nejen zájemcům o dominikánský řád a/nebo židovské dějiny a kulturu, ale i dalším historikům zabývajícím se církevními a kulturními dějinami západní a střední Evropy, neboť všechny studie jsou vypracovány s velkou akribií a čerpají z (nejen řádových) archivů rozestetých po celé Evropě.

Jakub Zouhar

Václav BŮŽEK a kol.

Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty

(= Česká historie, sv. 22)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2010, 1026 s., ISBN 978-80-7422-062-3.

Výsledkem několikaleté soustředěné práce patnáctičlenného autorského kolektivu pod vedením Václava Bůžka je více než tisícistránková kniha, vydaná v prestižní ediční řadě Nakladatelství Lidové noviny. Rozsáhlý opus vznikl v období 2007–2010 jako hlavní výsledek v zásadě stejnojmenného výzkumného záměru řešeného Historickým ústavem Filozofické fakulty Jihočeské univerzity (podtitul výzkumného záměru byl ale formulován jinak: *Struktury, individua, vztahy, instituce moci*). Většinu autorů tedy spojuje profesní působení na uvedeném českobudějovickém pracovišti. V týmu jsou však zastoupeni také badatelé z jiných českých historickovědních institucí.

Monografie je rozčleněna do sedmi kapitol, z nichž pět tvoří jádro výkladu, zatímco kapitoly první a poslední plní úlohu úvodu a závěrečného shrnutí. V úvodu V. Bůžek objasňuje metodologická východiska a koncepci práce, jakož i úskalí, která provázela její zrod. Cílem autorů bylo představit alternativní pohled na dějiny českého státu (s důrazem na české země v užším slova smyslu) v 16.–18. století, totiž nastínit kontury dění ve sledovaném časoprostoru nikoliv prismatem tradičních událostně pojímaných politických dějin, nýbrž pod zornými úhly strukturálního a sociologizujícího dějepisce, kulturní historie a histo-

4 O celé situaci včetně osobnosti Angela Lubojackého, kterého P. Hoyer zmiňuje, srov. Jakub ZOUHAR, *Neúspěšné pokusy českých dominikánů na poli církevních dějin*, in: Zdeněk R. Nešpor – Kateřina Kaiserová (edd.), *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918)*, Ústí nad Labem 2010, s. 297–310.

rické antropologie. Vedle zahraničních inspiračních zdrojů jsou v úvodu vyzdvíženy především podnětné práce nestora moravského dějepisce Josefa Války, který dokázal mistrně zužítkovat impulsy francouzské „nové“ historiografie v přehledných pojednáních o pozdně středověkých a raně novověkých Čechách a Moravě. Dále se kniha snaží rozvíjet koncept kultury každodenního života, důsledně uplatněný v díle Josefa Petráně.

Autoři našli klíč k interpretaci postmedieválních dějin zemí České koruny v paralelním sledování tří nosných, navzájem prolínajících tematických okruhů. V první řadě jde o komplex otázek pojících se s hierarchickým uspořádáním společnosti, dále o problematiku vymezení kolektivních identit a konečně o fenomén konfliktů, které otřásaly složitě stratifikovaným sociálním prostředím v raném novověku. Na tomto půdorysu je vystaven tematicky rozvržený text (hlavní kapitoly se člení do oddílů, popřípadě též dále do pododdílů, věnovaných už vymezeným výsekům látky), který usiluje v první řadě o zdokumentování obecných rysů předmoderních společenských struktur a vztahů, respektive o podchycení určujících tendencí sociálního pohybu. S ohledem na syntetizující charakter není výklad primárně založen na analýze původních pramenů. Na některé archiválie, popřípadě sbírkové exponáty či staré tisky je sice příležitostně odkazováno v poznámkovém aparátu, groshuristiky však spočívá ve vyčtení rozsáhlé literatury a pramenných edic.

Jádro knihy začíná druhou kapitolou, v níž Eva Semotanová vymezuje prostorový rámec dalšího výkladu. Autorka, jež se dlouhodobě badatelsky specializuje na historickou geografii a kartografii, zde předkládá hutný nástin specifik raně novověké krajiny se zřetelem k okolnostem jejího formování, přičemž neponechává stranou ani otázky odvíjející se od jejího dobového vnímání. Všímá si proto nejen historických map a plánů, vedut a jiných výtvarných děl, ale také slovesných útvarů reprezentujících literární reflexi zeměpisných a přírodních podmínek českých zemí. Ke slovu přicházejí rovněž klíčové předpoklady utváření krajiny 16.–18. století od politických a ekonomických činitelů přes vlivy vojenství (vedle dopadů velkých válečných konfliktů je připomenuto i krajinotvorné působení vojenského inženýrství), technické novinky a formování moderních věd až po kulturní a duchovní proudy, které našly svůj bezprostřední odraz v životním prostoru raně novověké populace. Semotanová v maximální stručnosti skicuje také teritoriální vývoj a principy územněsprávního členění České koruny.

Třetí kapitola z pera Ivo Cermana se zabývá proměnami politického myšlení mezi pozdním středověkem a osvícenstvím. Její záběr však přesahuje do 19. století, kdy příslušné teoretické uvažování dospělo k definitivnímu oddělení kategorií státu a společnosti a kdy se zformovala sociologie jako věda. Autor věnuje pozornost nejprve nauce o trojím lidu, která sice v našem prostředí našla po traktátech Tomáše Štítného ze Štítného a Petra Chelčického i postmedievální odezvu, ta však byla až překvapivě slabá. V humanistické, barokní a osvětské vzdělanosti již koncept trojího lidu nehrál prakticky žádnou roli. Cerman zevrubně dokládá, že se do popředí dostaly ty metody konstrukce společnosti, které představila Aristotelova Politika a které následně rozvinula raně novověká právní věda – zejména v oblasti označované *ius publicum universale*, již propracoval francouzský jurista Jean Bodin. V předmoderních schématech sociální organizace sice stále nebyly navzájem zřetelně vymezeny kategorie státu a společnosti, klíčové myšlenkové

konstrukty se však vyznačovaly snahou precizovat jednotlivé sociální skupiny, zdůvodnit a do kauzálních vztahů s politickým vývojem zasadit jejich uspořádání. Z tehdejších českých intelektuálů Cerman upozorňuje především na humanistu Jana Kocína z Kocínětu, který do našeho prostředí přenesl a domácím poměrům uzpůsobil Bodinovy myšlenky, a na Pavla Stránského ze Stránky u Zap, v jehož díle *Respublica Bojema*, poprvé vydaném roku 1634, je patrná snaha korigovat Kocínem představený obraz společnosti. V barokních Čechách si získala značnou oblibu koncepce vypracovaná v návaznosti na myšlenky Johanna Friedricha Horna benediktinem Franciscem Schmierem (1679–1728), profesorem veřejného práva na solnohradské univerzitě. Schmier v díle *Jurisprudentia publica universalis* z roku 1722 představil inovativní model sociální stavby, v němž základ společnosti tvoří rovnoprávní občané. Cerman popřává pozornost rovněž statistikám z druhé poloviny 18. století, v nichž se při formulování socioprofesionálních kategorií odrážely (a jimiž byly také zpětně ovlivňovány) dobové společenské teorie.

Na rozdíl od prvních tří kapitol, z nichž každou napsal jediný autor, se na textaci dalších částí knihy podílelo vždy více členů týmu. Ve čtvrté kapitole je představena stavovská struktura společnosti raně novověkých českých zemí od šlechty přes duchovenstvo a měšťany až po neprivilegované venkovské obyvatelstvo. Svět urozených sledují autoři nejen z pohledu jeho hierarchie a titulatury, která v našem prostředí prodělala zásadní změny v 17. století, ale také se zřetelem k sociálnímu a majetkovému rozvrstvení nobility i k jejím národnostně-jazykovým charakteristikám. Ty ovšem získávaly na relevanci teprve v mladším období v souvislosti se vznikem moderního nacionalismu.

V oddíle pojednávajícím o duchovenstvu se největší pozornosti těší světský klérus, vykreslený na pozadí proměn farní správy, stručněji je pojednáno o řeholnících. Kراتičký pododdíl, nazvaný Preláti, si všímá elitní vrstvy církevních hodnostářů. V této souvislosti je však třeba upozornit na ne zcela šťastné formulace ze s. 114, které se týkají prelátského stavu na Moravě. Navzdory tomu, co se píše na předchozí straně o moravském zemském sněmu, by mohly čtenáře svádět k mylnému dojmu, že olomoučtí biskupové v předbělohorské době nereprezentovali na vrcholném stavovském politickém fóru panský, ale duchovní stav.

Oddíl věnovaný městskému obyvatelstvu nejprve načrtává obrysy urbánní sítě v Čechách a na Moravě, posléze se zabývá problémem definice měšťana a jeho vymezení vůči jiným složkám městské populace a nakonec shrnuje základní faktografii z oblasti městské (samo)správy a soudnictví. Pokud jde o text pojednávající o sociálním prostředí venkova, nalezneme v něm kromě přehledného nástinu kategorií rurální populace samostatně vymezené pododdíly sledující fenomény okrajových vrstev (s důrazem na vymezení různých příčin procesu marginalizace) a židovského obyvatelstva.

Také členění páté kapitoly nazvané Kolektivní identita společenských struktur a její proměny vychází ze stavovského uspořádání raně novověké společnosti. Pasážím zaměřeným na šlechtické, církevní, městské a venkovské milieu však předchází obsáhlý oddíl věnovaný vládnoucí habsburské dynastii. Právě v páté (a také v šesté) kapitole mohli autoři maximálně využít historicko-antropologická východiska. Při sledování kolektivních identit se zaměřili na zmapování raně novověkých posunů v těch vzorcích chování, které

byly odvozovány od zařazení člověka coby sociální bytosti do předmoderního společenského schématu. Kapitola tak předkládá cenný srovnávací pohled na proměny vnímání, utváření a prezentace vlastního obrazu v jednotlivých skupinách populace mezi 16. a 18. stoletím.

V naznačeném kontextu se jako přínosnější než oddíly, jež pojednávají o aktuálně badatelsky velmi frekventovaných otázkách složitě ritualizované reprezentace panovníků (respektive panovnického domu), šlechty a představitelů nejvyšších pater církevní hierarchie, jeví pasáže mapující význam sociální (sebe)identifikace a modelů jejího korporativního ukotvení u obyvatel měst a venkovských poddaných. V případě duchovenstva (nejen katolického), které z hlediska stavovského vymezení představovalo navýsost svébytnou kategorii už proto, že jeho existenci principiálně nezajišťovala biologická reprodukce, se autoři zaměřili na vystižení raně novověkého ideálu kněze a jeho naplňování v tehdejších církevních kariérách.

Jedno z nosných východisek vykreslení složitého propletence vztahů mezi stavovsky vymezenými složkami postmedievální společnosti našli autoři v konfliktu coby sociologické kategorie definované jako „komunikační akt, namířený proti jinému jednotlivci, skupině nebo instituci“. V šesté kapitole jsou sledovány přednostně takové zájmové střety, v nichž se projevovaly rozdíly v hodnotových systémech jednotlivých sociálních skupin, případně takové, které byly výrazem určujících tendencí sociálního pohybu. Ani zdaleka nešlo jen o fyzické zápolení. Velká část relevantních kolizí se odbyvala na jiné, „nenásilné“ bázi, jako například ve formě soudních pří.

Skutečnost, že konflikty prostupovaly společností v nejrůznějších směrech a neodehrávaly se pouze na základě institucionalizovaného soupeření mezi stavy, ale také v rámci každého z těchto vnitřně stratifikovaných sociálních segmentů a ovšem také v jinak formovaných sociokulturních prostředích, se nutně projevila ve složitém členění kapitoly. První pětice jejích oddílů pojednává o interních konfliktech v organismu panovnického dvora, ve šlechtickém milieu, v řadách kléru, ve městech a na venkově. V následujících čtyřech oddílech postupně přicházejí ke slovu střety urozců, duchovních, městského obyvatelstva a venkovanů s příslušníky jiných kolektivních identit. Z úvodu k šesté kapitole je patrné, že si autoři byli dobře vědomi ošidnosti textace takto rozvržené látky. Motiv konfliktu totiž tradičně tvoří páteř politických dějin, vůči jejichž událostnímu pojetí tým kolem V. Bůžky zaujímá vyhraněně distancovaný postoj. Bylo by tedy možno očekávat, že se autoři zhostí výkladu s oporou v nových metodologických přístupech. Toto očekávání se však nepodařilo vždy důsledně naplnit. Při četbě některých pasáží, z nichž lze namátkou připomenout podkapitolu, která je věnovaná selským rebeliím 17. a 18. století, se neubráníme dojmu, že „antropologizující“ formulace byly druhotně a nepříliš ústrojně naroubované na klasické faktografické líčení. Navzdory tomu však kapitola jako celek přináší řadu cenných postřehů o chodu předmoderní společnosti. Mimo jiné dokládá zásadní význam kategorie cti, jejíž obrana patřila nejen k neodmyslitelným průvodním jevům, ale i k bezprostředním příčinám a hybatelům velké části v knize zdokumentovaných kolizí.¹

1 Paralelně s recenzovanou prací byly spory o čest ve středověké a raně novověké společnosti z různých úhlů (s důrazem na právněhistorická hlediska) tematizovány v závažné sborníkové publikaci Tomáš BOROVSKEÝ – Dalibor JANIŠ – Michaela MALANÍKOVÁ (edd.), *Spory o čest ve středověku a raném novověku*, Brno 2010.

Ve snaze o prezentaci neotřelého pohledu na raně novověkou společnost zemí České koruny se autoři občas uchýlili i k žonglování s málo říkajícími vzletnými termíny. Týmu se však v zásadě podařilo udržet solidní úroveň syntetizujícího výkladu, který se i při průběžném dokumentování zobecňujících tvrzení konkrétními fakty neproměnil v pouhou mozaiku dílčích sdělení. Jako syntéza *sui generis* má práce nesporný vědecký přínos především proto, že čtivě podává vítaný vícevrstevný pohled na vzorce sociálních vztahů a jejich uplatňování v raně novověké společnosti. Upozorňovat na místa, kde zůstaly nezahrazené „švy“ mezi pasážemi různé autorské proveniencce, či na formulace, které se (někdy i vícenásobně) opakují, by nemělo smysl. Je třeba uznat, že recenzovaná práce byla po redakční stránce zvládnuta více než dobře.

K vlastnímu textu knihy se vedle rozsáhlého poznámkového aparátu druží přehledy excerpovaných pramenných edic a literatury, seznam ilustrací a spojený výběrový rejstřík osobních jmen, geografických názvů a věcných hesel. Výklad je doplněn množstvím ilustrací: kromě černobílých obrázků, rozmístěných přímo v textu, publikaci zpestřují tři bloky barevných příloh. Je škoda, že při technickém zpracování nebyla lépe ošetřena sazba dvoustránkových mapek. Poměrně široké pruhy kartografických vyobrazení přecházejících z levé poloviny formátu knihy do pravé jsou uprostřed při hřbetu pohlceny vazbou, která přerušuje i popisky (srov. s. 106–107, 110–111, 126–127). Vědecké využití knihy pak po ryze praktické stránce znesnadňuje letitý nešvar Nakladatelství Lidové noviny, spočívající v tom, že za textem *en bloc* umístěné poznámky nejsou spojeny do jedné řady, ale rozčleněny podle kapitol. Čtenář pak zoufá – zvláště u tak rozsáhlých děl, jako je recenzovaná práce – při nesnadném dohledávání bibliografických odkazů či textových komentářů v poznámkách.

Recenzi by bylo možno uzavřít konstatováním, že autorský kolektiv splnil v úvodu vyčený úkol. Domnívám se nicméně, že je namístě se právě k úvodu nakrátko vrátit. V jeho posledním odstavci totiž V. Bůžek opatrně přiznává legitimitu i jiným badatelským přístupům k formulování zobecňujících textů o raně novověkých dějinách českého státu (s. 18). S tímto stanoviskem nelze než souhlasit, neboť žádný metodologický koncept není samospasitelný. S ohledem na jinou část úvodní rozpravy (s. 6–7) se však připomenutá „smírlivá“ pasáž může jevit spíše jako floskule než jako výraz upřímného přesvědčení o nutnosti vědeckého pluralismu. Ve stručné bilanci jiných, na počátku třetího milénia publikovaných pokusů o syntetizující uchopení postmedieválních českých, respektive středoevropských dějin tu totiž na adresu odlišně pojmávaných projektů zbytečně zaznívají nedostatečně podložené, kritické odsudky typu „pouhý popis“. Jsem hluboce přesvědčen, že přístupy, v nichž jsou preferována politická a vojenská hlediska,² kde jsou akcentovány otázky proměn stavovství

2 Srov. Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české VIII. 1618–1683*, Praha–Litomyšl 2008; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české IX. 1683–1740*, Praha–Litomyšl 2011; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X. 1740–1792*, Praha–Litomyšl 2001.

a ekonomického vývoje,³ případně stavěny do popředí nosné problémy náboženských a církevních dějin,⁴ mají při snaze o ucelené zachycení vývoje raně novověké společnosti stejné opodstatnění jako využití historicko-antropologických a kulturněhistorických východisek. Ostatně i recenzovaná kniha v řadě „popisných“ pasáží dokazuje, že se ani moderní historiografie neobejde bez tradičního událostního pojetí dějin.

Tomáš Sterneck

Olga FEJTOVÁ

Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské

a rejstřík členů pražského sboru (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 30)

Praha – Ústí nad Labem – Dolní Břežany, Archiv hlavního města Prahy

– FF UJEP Ústí nad Labem – Scriptorium 2014, 208 s.,

ISBN 978-80-86852-56-0, ISBN 978-80-7414-625-1, ISBN 978-80-87271-93-3.

Roku 2006 byl v Mladé Boleslavi náhodně objeven dnes již poměrně známý archiv poslední bratrského biskupa v Čechách Matouše Konečného (1569–1622).¹ Pouhé dvě dřevěné truhličky ukrývaly celou řadu dokumentů natolik výjimečné povahy, že bylo k jejich zpracování a edičnímu zpřístupňování přikročeno téměř okamžitě. Již roku 2011 vyšel první svazek nakladatelstvím Scriptorium založeného Archivu Matouše Konečného *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*,² o tři roky později bohatě komentovaná *Korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*.³ Další listovní sbírky archivu, především zástupců šlechty a představitelů polského křídla Jednoty bratrské, však na své editory zatím čekají. Přesto se již krátce po boleslavském nálezu projevil zájem některých badatelů právě o tu část Konečného pozůstalosti, kterou tvoří tzv. rejstříky, ať již rejstříky členů bratrských sborů, jejich liturgického vybavení, nebo některých

3 Tak především: Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII. 1526–1618*, Praha–Litomyšl 2005. Nové možnosti naznačuje též práce: Tomáš BOROVSÝ – Bronislav CHOCHOLÁČ – Pavel PUMPR (edd.), *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007.

4 Z recentních prací je třeba upozornit zvláště na: Jiří MIKULEC a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013.

1 S nálezem seznámil odbornou veřejnost především Jiří JUST, *Neue Quellen zur Geschichte der Brüderunität in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg. Der Fund des Archivs von Matouš Konečný in Mladá Boleslav*, Acta Comeniana 22–23 (46–47), 2009, s. 249–286. O širší popularizaci nálezů se postaral především Historický magazín České televize z 19. července 2008 (*Jednota bratrská a boleslavský poklad*) a nedávno i diskusní pořad Historie.cz ze 7. března 2015 (*Poklady Jednoty bratrské*).

2 J. JUST (ed.), *„Hned jsem k Vám dnes nachválí poslika svého vypravil.“ Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618* (= Archiv Matouše Konečného I/1), Praha 2011.

3 Markéta RŮČKOVÁ (ed.), *„Poslušenství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče.“ Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618* (= Archiv Matouše Konečného, sv. II), Praha 2014.